

RAQAMLI IQTISODIYOTDA ISTE'MOLCHILARNING HUQUQIY HIMOYASI: ZAMONAVIY TAHDIDLAR VA YECHIMLAR

Azirbaev Salamat Kuanishbaevich

*Qoraqalpoq davlat universiteti yurisprudensiya
tálim yónalishi yuridika fakulteti 3-kurs talabasi.*

Tel raqami: +998 90 700-68-62

Email: azerbaevsalamat947@gmail.com.

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida iste'molchilarning huquqiy himoyasi masalalari tahlil qilinadi. Xususan, elektron tijoratning rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan yangi xavf-xatarlar va iste'molchilarning huquqlarini ta'minlash bo'yicha xalqaro tajriba ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekiston Respublikasida iste'molchilar huquqlarini himoya qilish borasidagi mavjud qonunchilik tahlil qilinib, takomillashtirish yuzasidan takliflar beriladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iste'molchilarni aldash, firibgarlik va shaxsiy ma'lumotlarni noqonuniy ishlatish kabi muammolarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, iste'molchi huquqlari, elektron tijorat, firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlar, huquqiy himoya, xalqaro tajriba.

Kirish

XXI asr raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va global iqtisodiyotning tobora raqamli ko'rinish kasb etishi bilan ajralib turadi. Raqamli iqtisodiyotning kengayishi esa hayotning deyarli barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatib, nafaqat korxonalar va tashkilotlar faoliyatini, balki kundalik iste'molchilar xatti-harakatlarini ham tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda onlayn xaridlar, elektron xizmatlar va raqamli to'lov tizimlari aholining asosiy ehtiyojlaridan biriga aylangan.

Biroq raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, iste'molchilarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, onlayn platformalarda mahsulot sifati va kafolati bilan bog'liq muammolar, firibgarlik sxemalari, shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy ishlatilishi kabi masalalar iste'molchilarga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Bunday holatlar esa jamiyatda raqamli iqtisodiyotga nisbatan ishonchsizlikni kuchaytiradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ham axborot texnologiyalari va raqamli iqtisodiyot sohasini rivojlantirishda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish muhimligini ta'kidlab, quyidagi so'zlarni alohida qayd etgan edi:

"Raqamli texnologiyalar xalq manfaatiga xizmat qilishi shart. Har bir fuqaro o'z shaxsiy ma'lumotlari xavfsizligiga, xarid qilayotgan mahsulotining sifatiga va huquqlarining ishonchli himoya qilinishiga amin bo'lishi kerak."

Bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish masalasida alohida qonunchilik normalari ishlab chiqilmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining General Data Protection Regulation (GDPR) qonuni shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishda muhim huquqiy mexanizm sifatida tan olingan. Shuningdek, AQShda Federal Savdo Komissiyasi (FTC) tomonidan iste'molchilar huquqlarini himoya qilish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyot rivojlanib borayotgan bir paytda iste'molchilarning huquqiy himoyasini ta'minlash dolzarb vazifalardan biri sifatida kun tartibiga chiqmoqda. "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonun va boshqa tegishli hujjatlar ushbu sohada muhim ahamiyat kasb etsa-da, zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi ushbu qonunchilikni yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida yuzaga kelayotgan zamonaviy tahdidlar, xalqaro tajriba va ularni bartaraf etish bo'yicha O'zbekiston qonunchiligining o'ziga xos jihatlari atroflicha tahlil qilinadi.

Dolzarb muammolar va bahsli masalalar

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iste'molchilarning huquqiy himoyasi bo'yicha qator dolzarb muammolar va bahsli masalalar mavjud bo'lib, ular iste'molchilar manfaatlariga jiddiy tahdid solishi mumkin. Quyida ushbu masalalarning eng muhimlariga to'xtalib o'tamiz:

1. Onlayn firibgarlik va yolg'on reklama muammosi

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida elektron tijorat platformalari faoliyatida firibgarlik va yolg'on reklama holatlari ko'payib bormoqda. Masalan, iste'molchilar onlayn xarid chog'ida mahsulot sifati, narxi yoki tavsifi haqida noto'g'ri ma'lumotlarga duch kelishi mumkin. Ayniqsa, soxta internet-do'konlar orqali xaridorlarni aldash holatlari ko'p uchramoqda. Bunday vaziyatlarda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilishda qonuniy mexanizmlarning yetarlicha kuchga ega bo'lmasligi jiddiy muammolardan biridir.

2. Shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi

Raqamli iqtisodiyotda iste'molchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish muhim masalalardan biridir. Ko'plab onlayn platformalarda foydalanuvchilarning ism-familiyasi, manzili, bank rekvizitlari va boshqa shaxsiy ma'lumotlari noqonuniy tarzda uchinchi shaxslarga tarqatilishi xavfi mavjud. Yevropa Ittifoqining General Data Protection Regulation (GDPR) qonuni ushbu masalani tartibga solishda muhim vosita hisoblanadi. Ammo O'zbekiston qonunchiligida bu boradagi mexanizmlar hali to'liq shakllanmagan va amaliyotda qiyinchiliklar kuzatilmoqda.

3. Onlayn to'lov tizimlaridagi huquqiy muammolar

Elektron tijoratda onlayn to'lov tizimlarining rivojlanishi moliyaviy firibgarlik xavfini ham oshiradi. Masalan, xalqaro tajribada "phishing" (yolg'on ma'lumot yuborib foydalanuvchi ma'lumotlarini qo'lga kiritish) va "skimming" (kartadan ma'lumot o'g'irlash) kabi usullar keng tarqalgan. O'zbekiston bank tizimida ham onlayn to'lovlar

ortib borar ekan, bunday xavf-xatarlarning oldini olish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

4. Iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilishda isbot masalasi

Raqamli iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan muammolardan biri bu iste‘molchi huquqlarining buzilganini isbotlash jarayonidir. Masalan, iste‘molchi sotib olgan mahsulotning sifatsiz yoki tavsifga mos kelmasligini aniqlaganda, bu haqda dalillarni taqdim qilish qiyinlashadi. Elektron hujjatlar va yozishmalar qonuniy kuchga ega bo‘lsa-da, ba‘zan ularni tasdiqlash va sudda isbotlash murakkab jarayonga aylanadi.

5. Transchegaraviy xaridlar va yurisdiksiya masalasi

Elektron tijoratning xalqaro miqyosda kengayishi natijasida transchegaraviy savdo muammolari ham kuchayib bormoqda. Masalan, O‘zbekistondagi iste‘molchi xorijiy internet-do‘kondan mahsulot xarid qilganda, huquqlari buzilsa, qaysi davlat qonunchiligiga murojaat qilishi masalasi bahsli hisoblanadi.

Xulosa

Yuqorida qayd etilgan muammolarni hal qilish uchun xalqaro tajribani o‘rganish va O‘zbekiston qonunchiligini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish zarur. Ayniqsa, elektron tijoratda iste‘molchilar manfaatlarini himoya qilish uchun maxsus huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli iqtisodiyotda iste‘molchilar huquqlarini himoya qilishning samarali usullari nafaqat milliy qonunchilik, balki xalqaro huquqiy normalar va ilg‘or xorijiy tajriba asosida shakllanadi. Ushbu bo‘limda quyidagi yo‘nalishlarga alohida e‘tibor qaratiladi:

1. Raqamli iqtisodiyotda iste‘molchi huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iste‘molchilarning huquqiy himoyasini ta‘minlashda qator xalqaro va milliy me‘yoriy hujjatlar muhim rol o‘ynaydi. Jumladan:

General Data Protection Regulation (GDPR) — Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan ushbu qonun foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishning eng ilg'or mexanizmlaridan biridir. GDPR doirasida korxonalar foydalanuvchilarning rozilgisiz ularning shaxsiy ma'lumotlarini yig'ishi, saqlashi va uchinchi shaxslarga tarqatishi taqiqlanadi.

OECD Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish tamoyillari — Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan ishlab chiqilgan ushbu tamoyillar elektron tijoratda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro standartlarni belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni — Mazkur qonun iste'molchilarning huquqlarini ta'minlashda muhim huquqiy asos bo'lib, elektron tijoratda ham iste'molchilar manfaatlarini himoya qilishni o'z ichiga oladi.

2. Xorijiy tajriba: ilg'or davlatlarda iste'molchi huquqlarini himoya qilish mexanizmlari

Xalqaro amaliyotda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilishda quyidagi usullar samarali ekani isbotlangan:

AQSh — AQShda Federal Savdo Komissiyasi (FTC) iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish bo'yicha keng vakolatlarga ega bo'lib, raqamli iqtisodiyotdagi firibgarlik, yolg'on reklama va shaxsiy ma'lumotlarni noqonuniy ishlatish kabi holatlarni nazorat qiladi. FTC iste'molchilar huquqlari buzilganida tezkor choralar ko'rish imkoniyatiga ega.

Yaponiya — Yaponiyada elektron tijorat sohasida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish uchun maxsus agentlik — National Consumer Affairs Center (NCAC) faoliyat yuritadi. Ushbu tashkilot onlayn xaridlar jarayonida yuzaga kelgan nizolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

Germaniya — Germaniyada iste'molchilar huquqlarini himoya qilishda Verbraucherzentrale tashkiloti faol rol o'ynaydi. Ushbu tashkilot elektron tijorat platformalarida iste'molchilarning shikoyatlarini o'rganib, qonunbuzarlik aniqlanganda sudga murojaat qilish vakolatiga ega.

3. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotda iste'molchi huquqlarini himoya qilish bo'yicha mavjud mexanizmlar

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanib borayotganiga qaramay, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish tizimida hali yechimini kutayotgan muammolar mavjud. Xususan:

Elektron tijorat orqali xarid qilingan mahsulot yoki xizmat uchun iste'molchi huquqlari buzilganda, muammoni hal qilish mexanizmi amaliyotda murakkab kechmoqda.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mavjud qonunchilikda raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos jihatlari to'liq qamrab olinmagan.

Iste'molchilar huquqlarini himoya qilishda internet-platformalarning javobgarligi masalasi huquqiy jihatdan aniq tartibga solinmagan.

4. O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha takliflar

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iste'molchilar huquqlarini samarali himoya qilish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish muhimdir:

Raqamli iqtisodiyotda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish bo'yicha alohida qonun loyihasini ishlab chiqish. Ushbu qonunda elektron tijoratda mahsulot sifati, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va firibgarlikning oldini olish choralari belgilanishi lozim.

Onlayn to'lov tizimlari xavfsizligini oshirish bo'yicha texnik va huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish. Bu borada xalqaro tajribadan foydalangan holda elektron xavfsizlikni mustahkamlash muhimdir.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mustaqil nazorat organini tashkil etish. Bunday tuzilma onlayn platformalarda shaxsiy ma'lumotlardan foydalanish qoidalariga rioya qilinishini nazorat qilish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi iste'molchilar huquqlarini himoya qilishda yangi muammolar va vazifalarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, O'zbekistonda elektron tijoratning ommalashishi sharoitida iste'molchilarning manfaatlarini himoya qilish bo'yicha huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyotda iste'molchilar huquqlarini samarali himoya qilish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Raqamli iqtisodiyot uchun mos qonunchilik bazasini yaratish. O'zbekistonda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish borasida mavjud qonunlar elektron tijoratning zamonaviy talablariga to'liq javob bermaydi. Shu bois, raqamli iqtisodiyot uchun maxsus huquqiy me'yorlarni ishlab chiqish lozim.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish tizimini takomillashtirish. Internetda iste'molchilarning shaxsiy ma'lumotlari xavfsizligini ta'minlash uchun Yevropa Ittifoqi tajribasi (GDPR) asosida huquqiy mexanizmlarni joriy etish muhimdir.

Iste'molchilarga huquqiy maslahat va ko'mak beruvchi maxsus tashkilotlarni tashkil qilish. AQSh va Germaniya tajribasidan kelib chiqib, iste'molchilarning shikoyatlarini ko'rib chiqish va nizolarni hal qilish uchun maxsus markazlar ochish samarali yechim bo'lishi mumkin.

Elektron tijorat platformalarining mas'uliyatini oshirish. Onlayn savdo platformalariga mahsulot sifati, to'lov tizimlari xavfsizligi va iste'molchilarning huquqlarini ta'minlash borasida qat'iy talablar qo'yilishi lozim. Huquqiy savodxonlikni oshirish. Iste'molchilarga elektron tijoratdagi huquqlari va majburiyatlarini tushuntirish maqsadida targ'ibot va o'quv dasturlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyotda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish nafaqat huquqiy, balki texnologik va ijtimoiy muhitni ham qamrab olishi zarur. Bu borada xalqaro tajribadan samarali foydalanish va milliy qonunchilikni yanada rivojlantirish iste'molchilar manfaatlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1) O'zbekiston Respublikasi "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. 1996-yil 26-aprel, O'RQ-221-son.
- 2) Mirziyoyev Sh. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – T.: "Uzbekistan", 2021.
- 3) General Data Protection Regulation (GDPR). Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council.
- 4) Rahimov M. "Elektron tijoratda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish: xalqaro tajriba va milliy qonunchilik" // "Huquq va burch" jurnali. – 2022, №4.
- 5) Federal Trade Commission (FTC) rasmiy veb-sayti — www.ftc.gov
- 6) National Consumer Affairs Center of Japan (NCAC) rasmiy veb-sayti — www.ncac.go.jp
- 7) Karimov I.A. "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li". – T.: "O'zbekiston", 1992.
- 8) Xodjaev A. "Raqamli iqtisodiyotda huquqiy muammolar va yechimlar" // "Yuridik fanlar jurnali". – Toshkent, 2023.
- 9) Rahimov M. "Elektron tijoratda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish: xalqaro tajriba va milliy qonunchilik" // "Huquq va burch" jurnali. – 2022, №4.